
Aristotel, *Druga Analitika*, prijevod, uvod i komentar sastavio Filip Grgić (Matica hrvatska, Zagreb 2020), 319 str.

Komentiranje Aristotelovih spisa u kasnoj antici postaje filozofski žanr s kanonski zadanim zadaćama. Svaki je komentator – odgovorima na neka tipična pitanja o naslovu, položaju spisa u korpusu, njegovoj korisnosti, temama, strukturi i autentičnosti – potkrjepljivao svoj autoritet u odnosu na prethodne komentatore. S obzirom na činjenicu da se komentiranje Aristotelovih spisa očuvalo i do naših dana, postavlja se pitanje kako danas pisati filozofjski komentar. Što bi suvremeni komentator trebao svojim komentarom učiniti, odnosno ponuditi čitatelju? Je li potrebna dulja egzegeza Aristotelovih misli s obilnim osvrtom na interpretacije

starijih komentatora, pa čak i suvremenih radova posvećenih nekom manjem dijelu spisa, ili je dovoljno razmrsiti neke komplicirane Aristotelove misli i argumente te ih ukratko evaluirati? Uvidom u neke poznate suvremene komentare nećemo pronaći jednoznačan odgovor. Imamo tako Detelov komentar *Druge Analitike* koji je primjer prvo ocrtane opcije, a imamo i Ackrillov komentar *Kategorija* i *O tumačenju* kao vjerojatno ponajbolji primjer druge opcije.

Budući da se od Boetija uz komentare redovito javlja i prijevod Aristotela na neki ciljani jezik, otvaraju se i neke druge poteškoće s kojima se suočava svaki komentator i prevoditelj. Prevođenje nas suočava s dva problema. Prvo se možemo pitati trebamo li grčki izvornik – koji u slučaju Aristotelovih tzv. ezoteričkih djela nije nimalo prozaičan – poput Boetija, a posebno W. van Moerbekea, doslovno prenositi u hrvatski, čuvajući poredak riječi, sintaktičke dvosmislenosti, nečitkost, nejasnoće i sl. ili pak nastojati čitatelju koji ne vlada grčkim tekst u ciljanom jeziku učiniti čitkim, jasnim i otvorenim za razmišljanje, interpretaciju i evaluaciju. Detelov njemački prijevod *Druge Analitike* i prvo Barnesovo izdanje *Druge Analitike* izvrsni su suvremeni primjeri prve opcije, a Rossov je prijevod ili, bolje rečeno, interpretativna parafraza *Druge Analitike*, primjer druge opcije. Drugi se problem tiče nazivlja. Hoćemo li, nastavljajući se na anglosaksonsku tradiciju, ovisiti o Boetijevim latinizmima, ili ćemo, kako je savjetovao Ladan, po uzoru na same latiniste i njemačku te posebno staroslavensku tradiciju, nastojati pronaći za svaki Aristotelov izraz odgovarajuću domaću riječ – pomažući se, primjerice, Skokovim rječnikom – a u nedostatku takvog rješenja jednostavno tvoriti nove riječi? Grgić svojim uvodom, prijevodom i komentarom Aristotelove *Druge Analitike* implicitno, a nerijetko i eksplicitno, odgovara na sva postavljena pitanja, pružajući čitatelju elegantan, ali i vjerodostojan prijevod, pregledan i lucidan komentar te poticajnu i informativnu uvodnu studiju.

Knjiga pred nama podijeljena je na sljedeće cjeline: uvod (str. 7–26), usporedni grčko-hrvatski tekst (str. 27–171), komentar (str. 173–304), literaturu (str. 305–312) i kazalo (str. 313–319). Aristotelovu *Drugu Analitiku*, kakvu smo dobili na hrvatskom jeziku, zajedno sa standardnom opremom ne trebamo smatrati opsežnim djelom. S obzirom na to da je ovo prvo hrvatsko izdanje preostaje nam samo usporedba s poznatim svjetskim izdanjima tog Aristotelova djela. Detelovo (1993) njemačko i Mignucciјеvo (1975) talijansko izdanje teško da će po opsegu ikad biti nadmašena – a teško i da će u Hrvatskoj ikada postojati interes i čitateljstvo, a time i potreba, za takvim ekstenzivnim studijama. U Rossovim

(1949) *Analitikama* dijelove koje možemo izlučiti o *Drugoj Analitici* broje neznatno više stranica od Grgičeve *Druge Analitike*, a sličan je slučaj i s poznatim Barnesovim (1993) drugim izdanjem, koje je nešto dulje od njegova prvog izdanja (1975).

Sâm “Uvod” ima šest dijelova: “Naslov”, “*Prva i Druga Analitika*”, “Demonstrativno znanje”, “Znanost”; “O ovome prijevodu” i “Napomena o grčkom tekstu”. U njima je odgovoreno na većinu pitanja koja se još od antike smatraju standardnim zadaćama komentatora. “Uvod” je kraći i manje detaljan od Detelova te je, kao i uostalom cijela knjiga, po pristupu i ambicijama blizak onima novijima iz “Clarendon Series”. Čitatelj koji je upoznat s Barnesovim uvodom bit će ugodno iznenađen Grgičevim uvodom. Čitatelj će od Grgića, kao i od Barnesa, moći dobiti dobru podlogu za čitanje samog teksta, ali ne mogu se otići dojmu koliko je Grgičev stil jednostavan i pitak te lišen teatralnosti i pompoznosti kojih kod Barnesa ne nedostaje. Iz “Uvoda” se mogu izdvojiti neke važne činjenice o spisu koje nisu toliko oštroumno primijećene u ostalim komentarima. Tu prije svega mislim na pitanje naslova i povezanosti dviju *Analitika*. Za Aristotela su *Analitike* jedinstven spis na koji on referira jednostavno izrazom “Analitike”. Mignucci se pitanju naslova i povezanosti *Analitika* posvećuje u svojem komentaru *Prve Analitike*, a nudi jednostavno rješenje kao i Ross u svojim *Analitikama*. Grgić upozorava, međutim, da analitička metoda iz onodobne geometrije ne mora nužno biti osnova za ime spisa – barem ne bez studije kojom bi se pokazalo da se u *Prvoj i Drugoj Analitici* doista može pronaći primjena takve metode.

Kada govorimo o povezanosti sadržaja, odnosno o jedinstvu *Analitika*, Grgić se ponovno ne zadovoljava samo konstatacijom da su dvije *Analitike* logički povezane kao rasprava o višem i nižem rodnom pojmu – silogizmu i demonstraciji. Grgić pokazuje da je demonstracija aktualizacija demonstrativnog znanja, koje se shvaća kao intelektualna dispozicija, odnosno kao znanje u potencijalnom smislu. Naime, demonstrativno znati da p , odnosno biti u takvom spoznajnom odnosu prema činjenici da p , pretpostavlja mogućnost silogističkog izvođenja p kao konkluzije silogizma s posebnim semantički i epistemički obojanim premisama. Grgić upozorava, međutim, da je u tom smislu i proučavanje same demonstracije u *Drugoj Analitici* aktualizacija demonstrativnog znanja, ali je dosta oprezan u zaključku da je i proučavanje silogistike u *Prvoj Analitici* također aktualizacija te iste intelektualne dispozicije. Pored ovih problema Grgić u “Uvodu” uspijeva čitatelja informirati o Aristotelovim odgovorima na najvažnija pitanja samog spisa: “Što je demonstracija i

demonstrativno znanje?“, “Koji su preduvjeti demonstrativnog znanja?“, “Koje se činjenice uopće mogu demonstrirati?“, “Kako se takvo znanje stječe?“, “Kakva su polazišta demonstracije?“, “Kakvo je i kako se stječe znanje o polazištima koje ne smije biti demonstrativno, a o njemu ovisi mogućnost demonstrativnog znanja?”. Sve je to učinjeno s posebnom brigom oko izbjegavanja anakronizama. Drugim riječima, ovdje nećemo pronaći izraze poput “fundacionalizam”, “epistemičko opravdanje”, “deduktivno-nomološki model”, “aksiomatski zadan sustav znanja” i sl., već će Aristotelove ključne tvrdnje i nazivlje – koje doista mogu nalikovati mnogim suvremenim stavovima i nazivlju – uvijek biti objašnjene u kontekstu Aristotelovih specifičnih interesa, platonovskog nasljeđa, možebitnih prigovora Aristotelovih učenika i sl.

Uvodna studija također donosi i odgovor na klasično komentatorsko pitanje o svrsi i korisnosti spisa. Ovo je posebno važno s obzirom na to da učenje iz *Druge Analitike* prati nekoliko snažnih predrasuda. Naime, standardno je tvrditi da bi nam *Druga Analitika* – kao dio “Organona” – na neki način trebala poslužiti kao instrument znanosti. Ali uvidom u Aristotelove tzv. prirodne spise nećemo pronaći demonstracije po receptu *Druge Analitike*. Povezano s time, Aristotelov je pristup znanosti prezren u novovjekovlju, između ostaloga i zbog toga što *Druga Analitika* ne može biti korištena u otkrivanju činjenica. Interpreti su se odavno suočili s ovim poteškoćama, a posebice Barnes koji u svojem prvom izdanju pokazuje da učenje iz *Druge Analitike* ne bismo uopće trebali shvatiti kao neku vrstu priručnika za znanstveno istraživanje, već kao vrstu pedagoškog priručnika za adekvatno poučavanje rezultata znanosti do kojih se stiglo empirijskim putem. Time prethodno navedene osude značajno gube svoju snagu. Grgić podosta ublažava Barnesovo tumačenje (iako je to i sam Barnes na neki način učinio u drugom izdanju) i sugerira kako Aristotel doista u znanstvenim istraživanjima pristupa empirijski, ali da *Druga Analitika* pomaže istraživaču pružajući mu naputke kako da organizira prikupljene činjenice na takav način da može uvidjeti eksplanatorne veze između njih, a samim time, ne samo imati znanje o tim činjenicama, već i razumjeti zašto upravo to jest znanje o njima. U sličnom tonu, spominjući neka druga mjesta iz Aristotelova korpusa, Grgić sugerira da Aristotel znanje *Analitika* pretpostavlja proučavanju nekih filozofskih disciplina i područja znanja. Dakako, na takav je način djelomično potvrđen klasičan stav o *Analitikama* kao instrumentu znanosti, ali je također izbjegnuto prigovor da sam Aristotel ne primjenjuje svoju metodu.

Iako “Uvod” ne sadrži sinoptički pregled poglavlja kakvog nalazimo kod Barnesa, moglo bi se reći da je to nadomješteno početnim odlomkom svakog poglavlja u komentaru. Neki će možda željeti da je u uvodnu studiju uvršten i poseban odsječak posvećen matematičkim primjerima, kao što je to učinio Detel, ali mislim da to nije nužno – možda potrebniji bi bio kratki pregled silogističkog učenja, posebice zbog činjenice da Aristotelovo shvaćanje demonstrativnog znanja i te kako ovisi o njegovu specifičnom shvaćanju formalnog posljedičnog odnosa.

Prijevod je, kao što je već navedeno, dan usporedno uz grčki tekst. Treba istaknuti da se ovdje doista radi o usporednim tekstovima. Svakoga tko želi pratiti izvornik može radovati činjenica da neće trebati tražiti dio grčkog ili hrvatskog teksta okrećući stranu. Ovdje se pa gotovo i na razini sintagme vodi računa u paralelnosti dvaju tekstova. Sâm grčki tekst dan je prema Rossovu izdanju, ali je podijeljen u manje i smislenije tematske cjeline koje su, naravno, zrcaljane i u prijevodu. Kako i priliči, Grgić navodi i neka odstupanja od Rossa. Nekada se radi o minornim odstupanjima, a u komentaru će čitatelj pronaći detaljnija objašnjenja za one varijante čitanja koje imaju nešto veće implikacije.

Za naše dileme oko prevođenja, koje su spomenute na početku ovog prikaza, Grgić nudi jednostavno rješenje. On pokazuje, naime, da se radi o lažnim dilemama. Primarna zadaća svakog prevoditelja je vjernost, ali kako i sam Barnes priznaje, radi se o idealu koji je teško dostižan. Nakon Ladanovih prijevoda na našim se prostorima više-manje iskristalizirao stav da vjernost podrazumijeva doslovno prenošenje grčkog u hrvatski – pa čak i po cijenu čitkosti i razumljivosti. Treba biti pošten i reći da takav stav nije svojstven samo našim prostorima. Barnes u svojem prvom izdanju *Druge Analitike* nastoji upravo tako prevoditi. Detel također tvrdi da nastoji njemačkom čitatelju osigurati nimalo interpretativan prijevod koji će čitatelja koji ne vlada grčkim staviti u istu poziciju u kojoj se nalazi svatko suočen s izvornikom. Drugim riječima, nastoji se zadržati gramatička struktura, poredak riječi, sve dvosmislenosti i nezgrapnosti Aristotelova stila bez ikakvih umetnutih izraza, sintagmi i sl. koji bi – kako se vjeruje – naškodili vjernosti prijevoda. Mislim da se možemo složiti s Grgićem koji smatra da bi pretjerana sloboda u parafraziranju naškodila točnosti i pouzdanosti prijevoda, ali da sama točnost i pouzdanost ne mora značiti doslovnost. Naprotiv, kako kaže, “točnost i vjernost shvaćam kao da uključuju i, tamo gdje je to uistinu neophodno, dodavanje izraza koje ne nalazimo u izvorniku, zamjenjivanje množine jedninom i obrnuto, uporabu širih fraza tamo gdje se Aristotel

koristi skraćenim oblicima” (str. 19). Uzmimo samo dva primjera kako bismo pokazali koliko je u pravu:

Primjer 1

Καὶ εἰ τρίγωνον μὴ ἦν ἄλλο ἢ ἰσοσκελές, ἢ ἰσοσκελές ἂν ἐδόκει ὑπάρχειν. (str. 42)

Pridržavajući se koliko-toliko milosrdno načela doslovnog prenošenja, mogli bismo redak u hrvatski prenijeti ovako: “K tome, kad ne bi bilo drugog trokuta doli jednakokračnog, kao jednakokračnom bi se činilo da mu pripada.” Vjerujem da je očito da nedostaje eksplikacija onoga što je to što bi pripadalo jednakokračnom trokutu kao jednakokračnom kad ne bi bilo drugih trokuta pored onih jednakokračnih. Grgić prevodi ovako: “K tome, kad ne bi bilo drugoga trokuta doli jednakokračnoga, činilo bi se da mu to da mu je zbroj kutova jednak dvama pravim kutovima pripada kao jednakokračnome” (str. 43). Doista ne vidim razlog zašto bismo ovdje izostavljali dio “imati zbroj kuteva jednak dvama pravim kutevima” koji Aristotel inače koristi.

Primjer 2

Τῶν δὲ συμβεβηκότων μὴ καθ’ αὐτά, ὄν τρόπον διωρίσθη τὰ καθ’ αὐτά, οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη ἀποδεικτική. (str. 48)

Pridržavanje načela doslovnog prenošenja ovdje pak ne samo da bi generiralo nepotpun i čitatelju mučan prijevod, već posve nerazumljiv tekst. Nisam siguran ni kako bi trebao glasiti doslovan prijevod. Možda ovako: “O akcidentima ne po sebi, na način na koji je određeno ono po sebi, nema demonstrativnog znanja.” Grgićev elegantan prijevod s dosta umetaka – “O akcidentima koji stvarima ne pripadaju po sebi na način na koji je određeno ono što nečemu pripada po sebi nema demonstrativnog znanja” (str. 49) – čitatelju omogućuju precizno shvaćanje Aristotelove misli. Odabir umetaka ovdje, i općenito, podrazumijeva poznavanje ne samo konteksta odlomka, poglavlja ili čak djela, već nerijetko i Aristotelove filozofije. Prevoditelj naprosto može, tamo gdje se Aristotel izražava zakučasto i koncizno, upotrijebiti one izraze za koje znamo da ih Aristotel negdje drugdje koristi. U ovom slučaju Grgić zna da može, ne samo ne narušavajući vjernost prijevoda, već je i pospješujući, dodati, između ostaloga, i “pripadati”. Štoviše, Grgić svojim prijevodom konotira kontekst subjektno-predikatnog diskursa unutar kojeg se i ispituje o kakvim je to točno činjenicama moguće imati demonstrativno znanje.

Što se tiče dileme oko prevođenja, možemo konstatirati sljedeće: ako dobar prijevod čitatelju omogućuje shvaćanje autorove misli, onda je Grgić, upravo ne pridržavajući se načela doslovnog prenošenja, hrvatskom čitatelju ponudio i te kako dobar prijevod.

Grgićev stav oko izbora nazivlja je vrlo interesantan, iako mislim da jezični puristi s nekim rješenjima neće biti sretni, ali i da bi i oni više fokusirani na samu filozofiju mogli naći nešto za prigovoriti. Prihvaća se činjenica da za neke internacionalizme doista možemo mirne duše upotrijebiti hrvatsku riječ, tim više što se često radi o riječi koja je široko prihvaćena i – što je ono najbitnije – filozofski adekvatna. Grgić smatra, međutim, da nema ničeg spornog u tome da se u prevođenju za neke grčke riječi koristi domaća riječ, a za neke druge internacionalizam. Dakako, Grgićeva sklonost internacionalizmima filozofski je opravdana jer neke predložene domaće riječi prilično iskrivljuju smisao tog grčkog izraza kod Aristotela. U tom se slučaju može predložiti da se pokušaju kovati druge domaće riječi koje bi bolje odgovarale izvorniku, ali takve intencije proučavanje i prevođenje Aristotelove filozofije prenose iz sfere znanosti u sferu kulture.

Pogledajmo jedan primjer da vidimo kako Grgić i na kojoj osnovi rješava neke dileme oko nazivlja:

Primjer 3

Ἐπει οὖν αἱ μὲν ἀποδείξεις καθόλου, ταῦτα δ' οὐκ ἔστιν αἰσθάνεσθαι, φανερόν ὅτι οὐδ' ἐπίστασθαι δι' αἰσθήσεως ἔστιν... (str. 110)

“Budući da se dakle demonstracije odnose na univerzalije, a univerzalije nije moguće opaziti, očito je da nije moguće ni znati na osnovi opažanja...” (str. 111)

Za izraz ἀπόδειξις Grgić koristi internacionalizam “demonstracija”, kao što i za καθόλου koristi internacionalizam “univerzalija”, ali za φανερόν, αἰσθάνεσθαι i αἴσθησις ne koristi “evidentno”, “percipirati” i “percepcija”, nego “očito”, “opažati” i “opažanje”. Ako bismo inzistirali da se umjesto “demonstracija” koristi “dokaz”, dosta bismo oslabili značenje Aristotelova izraza ἀπόδειξις, a time i izraza ἐπιστήμη ἀποδεικτική. Mislim da se moramo složiti s Grgićem da se riječ “dokaz” češće koristi u kontekstima sa slabijim epistemčkim standardima. Primjerice, nekome mogu dokazati da je dućan otvoren ako mu pokažem da na internetskim stranicama piše da je dućan trenutno otvoren. Ali činjenica da je dućan sada otvoren nije primjer one činjenice o kojima se, prema Aristotelu, može imati demonstrativno znanje. Razmotrimo još jedan problem s obzirom na važnost ovog izraza. Što ako pod dokazom mislimo na, pri-

mjerice, dokazivanje teorema u matematici ili logici? Bi li čitatelj-purist, vodeći računa o višim epistemičkim standardima, mogao ipak preferirati “dokaz” umjesto “demonstracija”? Mislim da je opet “demonstracija” bolji prijevod jer dokaz u matematici i logici ne mora podrazumijevati one specifične formalne obrasce (tj. silogizme) koji uz odgovarajući sadržaj kod Aristotela generiraju znanje podastirući uzrok, odnosno objašnjenje.

Riječ καθόλου nosi također neke probleme. Ovdje se pod καθόλου jednostavno misli na entitete koje filozofi nazivaju univerzalijama. Imaju li riječi “općost”, “općenitost” ili “ono opće” takvu konotaciju prepuštam čitatelju na prosudbu. Sličan problem imamo i kada se καθόλου javlja u priložnim sintagmama. Primjerice, Aristotel rečenicu “Svaki A je B” često piše kao “B καθόλου pripada A-u”. Aristotel nam hoće reći da B univerzalno pripada A-u, odnosno da B pripada svakoj instanci A. Mogu li riječi “općenito” ili “opće” ovdje pokriti Aristotelovu misao također ostavljam čitatelju na prosudbu. S druge strane, ne vidim razlog zašto ne bismo poput Grgića koristili “očito”, “opažati” i “opažanje” umjesto internacionalizama “evidentno”, “percipirati” i “percepcija”.

Uzmimo još neke izraze. Puristi bi umjesto “hipoteza” za ύπόθεσις vjerojatno preferirali “pretpostavka”. Ali “hipoteza” je relativno dobar izraz s obzirom na konotacije koje nosi, tim više što u *Drugoj Analitici* možemo naći kontekst kada λαμβάνειν trebamo prevesti kao “pretpostaviti”, a da ono pretpostavljeno nije ono što Aristotel naziva hipotezom, već postulatom. Slično, πρότασις je primjereno prevoditi kao “premissa”. Grgić o ovom primjeru eksplicitno kaže da bi prijevod “pretpostavka” stvorio zbrku (str. 20), a vjerujem da naš prethodni primjer dodatno otkriva dimenziju možebitne zbrke koju Grgić vješto izbjegava. Grgićevo pak prevođenje izraza ύποκειμενον kao “podmet” puristi će rado prihvatiti, ali za Grgića takvo rješenje nema apsolutno nikakve veze s jezičnim purizmom, već isključivo s filozofijskim kontekstom – a epistemički kontekst *Druge Analitike* mogao bi i te kako zbuniti. Naime, izraz “subjekt” mogao bi za neke konotirati “subjekt spoznaje” svojstven ranoj novovjekovnoj filozofiji, tako da korištenje izraza “podmet” umjesto “subjekt”, za ono što bi kod Descartesa zapravo bio *obiectum*, ima dobro uporište.

O prevođenju κατάφασις i άπόφασις kao “potvrđivanje” i “nijekanje” može se raspravljati, posebno u svjetlu činjenice da u *Drugoj Analitici* nailazimo na pridjeve κατηγορικός i στερητικός koje Aristotel koristi sinonimno s καταφατικός i άποφατικός. Međutim, detaljnije ispitivanje ovih izraza previše bi nas odvelo u peripatetičku i stoičku teoriju iskaza – a time i daleko iznad svrhe i cilja ovog prikaza.

Recimo ukratko nešto i o komentaru. U prvom se odlomku komentara svakog poglavlja precizno navode teme, problemi i struktura tog poglavlja. Nakon toga Grgić posebno pažljivo, usuđujem se primijetiti jasnije i preglednije od Barnes, rekonstruira Aristotelove misli. Čitatelju je u svakom trenutku jasno gdje se nalazi, zašto je potrebno razmotriti neki problem i koje su možebitne dileme uključene u njegovo rješavanje. Svi koji su čitali Ackrillov komentar *Kategorija* i *O tumačenju* u kojemu on često izrazito nemilosordno kritizira Aristotela, primijetit će u koliko je mjeri Grgić milosrdan i zainteresiran za objašnjenje teksta koji komentira – a time i koliko je posao komentiranja izvrsno obavljen. Na kraju svakog poglavlja naveden je popis literature s rasponom stranica ili poglavlja u kojima se detaljnije analiziraju upravo tvrdnje i argumenti tog Aristotelova poglavlja. Ne treba ni napominjati koliko je to vrijedno pomagalo svima onima koji će željeti saznati nešto više o komentiranom poglavlju. Filoloških je komentara malo, a tamo gdje ih ima uvijek su u službi rekonstrukcije argumenta.

Možemo zaključiti kako su čitatelji u Hrvatskoj dobili iznimno kvalitetno obrađenu Aristotelovu *Drugom Analitiku*. Čitatelji sa slabim ili nikakvim predznanjem će na osnovi informativnog i poticajnog uvoda biti pripremljeni za čitanje i razumijevanje teksta – a i sam prijevod će ih dodatno ohrabriti. Za one s nešto više znanja, uvod bi mogao djelovati otrežnjavajuće, a lucidan će ih i pregledan komentar postupno i sigurno voditi prema točnom razumijevanju sadržaja. Sve u svemu, Grgić svojom *Drugom Analitikom* nije samo ponudio čitateljima djelo iznimne kvalitete, već je pokazao put i postavio visoke standarde svim budućim komentatorima klasičnih filozofskih djela.

IGOR MARTINJAK
igor.martinjak@yahoo.com
doi: 10.26362/20200209